ભાષા-પત્ર
એપ્રિલ ૨૦૦૬

ભાષા આંદોલનમાં જોડાયેલ પ્રિય મિત્ર,

આપણા સંસ્થાની સ્થાપના થયે આવતા મહિને ૧૦ વર્ષ પુરાં થશે. આ ૧૦ વર્ષ દરમ્યાન ઘણાં બધાં સપનાં હૈયે લઇ આપણી સંસ્થાએ ખૂબ જ પ્રશંસનીય પ્રગતિ કરેલ છે. એ પ્રગતિમાં આપણાંથી દરેકનો મોટો ફાળો રહેલો છે. આ ૧૦ વર્ષ દરમ્યાન આપનામાંથી ઘણાં બધાં સાથે મારી ચર્ચા થયેલ છે. તેમજ દરેક કાર્યમાં વિવિધ સહકારીઓનો વિચાર લઈને કાર્યનુ આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. પણ હવે સહકારીની સંખ્યા ખુબ જ વધી ગઈ છે અને આપણા કાર્યનો પ્રાદેશિક વિસ્તાર પણ વધ્યો છે જેથી દરેક સાથે મળવું, ચર્ચા કરવી, શક્ય નથી બનતું. આ પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈને હું આજે તમને પત્ર લખી રહ્યો છું. જેથી કમસે કમ પત્ર દ્વારા તમારી સાથે વાત કરી શકું. પત્ર જરૂર વાંચશો, તે ઉપર મનન પણ કરજો અને જવાબ મોકલશો તો ખુબ આનંદ અનુભવીશ. હું પ્રયત્ન કરીશ કે મહિનામાં એકાદવાર તમને ભાષા-પત્ર મોકલતો રહું.

'ભાષા'ની સ્થાપના કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે માત્ર મૌખિક પરંપરાનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનો હેતુ સામે રાખ્યો હતો. આદિવાસીની સાંસ્કૃતિક ઓળખ ટકી રહે અને આદિવાસીના જ્ઞાનનો વારસો ભૂંસાઇ ન જાય તે માટેનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનું. તે માટે મેં 'કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી' પાસેથી આદિવાસી સાહિત્યનાં પુસ્તકો પ્રકટ કરવાની અનુમતિ મેળવેલી હતી. આશરે ૫૦ જેટલાં પુસ્તકો પ્રકટ થશે એવું મેં ધારેલું. પણ ધીમે ધીમે પ્રકાશન કાર્યની સાથે સાથે જ પ્રકૃતિ, વિદ્યા અને ભંડોળ ફળિયા જેવા નવા કાર્યક્રમ હાથમાં લેવાનું થયું. એની શરૂઆત એકદમ નાના પાયા પર થયેલ હતી. આજે એ બધી પ્રવૃત્તિએ એક વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે.

તમને કલ્પના આવે તે માટે થોડા આંકડા સામે મૂકુ છું. આ આકડામાં દરેક પ્રવૃત્તિમાં કેટલા વ્યક્તિ પૂર્ણ સમય માટે સાંકળાયેલા છે તે જોવા મળે છે : વિદ્યાશિક્ષક-૬૪, પ્રકૃતિ કાર્યકર્તા -૧૭, ભંડોળ ફળિયા કાર્યકર્તા-૨૩, વિવિધ પ્રકલ્પના સંયોજક તેમજ ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રના પ્રમુખ-૧૫, ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રમાં અન્ય કામગીરી બજાવતા-૪૦, પરેવેક્ષક-૧૪, ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રના ઓફિસની જવાબદારી સાંકળી લેતા-૩, લાયબ્રેરી સાંભાળવાવાળા-૩, મ્યુઝિયમ કામગીરી બજાવતા-૯, પ્રકાશન વિભાગની જવાબદારી સંભાળતા-૩, એકેડમીના શૈક્ષણિક કાર્ય માટે-૭, એકેડેમીના બગીચા, સફાઈ અને દેખરેખ માટે-૧૩, સંસ્થાના હિસાબનું કામ કરવા માટે-૫, આરોગ્ય પ્રકલ્પમાં (જેમાં વિદ્યાર્થી નથી ગણેલા)-૫, 'ભાષા ટ્રસ્ટ' ની જવાબદારી સાંભાળતા-૪ અને વડોદરા જિલ્લા બહાર ભાષા ફેલોશિપ ધરાવતા -૪, આમ કરીને આપણે બધાં ૨૩૯ વ્યક્તિઓ છીએ. આની અંદર 'ઢોલ' સામયિકના

તંત્રીજનો તેમજ એકેડમીના એડવાઈઝર્સ, 'ભાષા' ના ટ્રસ્ટી, પરદેશથી આવતા અભ્યાસકો અને ભાષામાં ભણવવા માટે આવતા અન્ય તજજ્ઞો, એવાઓની સંખ્યા ઉમેરીએ તો આપણે બધા મળીને આશરે ૩૦૦ જણા થઇએ છીએ. ૧૦ વર્ષમાં એક થી ૩૦૦ સુધી પૂર્ણ સમય 'ભાષા' સાથે જોડાયેલા વ્યક્તિની સંખ્યા થઇ એ એક મોટી ગજબની સિદ્ધિ છે.

આ ૧૦ વર્ષ દરમ્યાન તેજગઢમાં 'ટ્રાયબલ એકેડમી'ની નિર્મિતિ થઈ. જે ગામમાં માત્ર હાઇસ્કૂલ સુધી ભણવાની વ્યવસ્થા હતી તે ગામમાં હવે સ્નાતકોત્તર ભણતર પણ મળતું રહેશે.વળી 'ઇન્દિરા ગાંધી ઓપન યુનિવર્સિટી' દ્વારા ચલાવેલા અભ્યાસક્રમનો લાભ આપણાંમાંથી દરેક જણ લઈ શકશે. આ બધા અભ્યાસક્રમની માહિતી શ્રીમતી સોનલબેન રાઠવા પાસે ઉપલબ્ધ છે તે જરૂર મેળવજો. અને તમને જે પણ ડિગ્રી કોર્સ અનુકૂળ નીવડશે એવા કોર્સ માટે નામની નોંધણી જરૂર કરાવજો. ઘર બેઠા ઓરસંગ આવે અને એ પાણીનો લાભ નહી લઇએ એ યોગ્ય નથી. ૪ વર્ષ પહેલાં ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી. એકેડમીમાંથી અભ્યાસક્રમ પૂરા કરેલા વિદ્યાર્થીઓએ આત્મનિર્ભરતાના રસ્તા પરનું લીધેલું પહેલું પગલું એટલે 'ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્ર'. મને ખુબ સારી રીતે યાદ છે કે પહેલું 'ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્ર' સ્થપાયેલુ ત્યારે આપણાંમાંથી કોઇકના આંખ સામે 'ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્ર'ના કાર્યનો સ્પષ્ટ નકશો હતો નહીં. પણ આજે ગુજરાતની તમામ પૂર્વપટ્ટીને આવરી લઈ શકે છે એવાં 'ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રો' જગ્યા જગ્યા પર ઉભાં થયાં છે. ૪ વરસ પહેલાં આપણામાંથી કોઇકને કલ્પના હતી કે નિઝર, સેલંબા, કંતાર, નાનાવાટ, રંગપૂર, ઉમરાલી, વેડછી, કડાણા, બલૈયા, નરોડા, ભિલોડા એવા અંતરિયાળ વિસ્તારમાં ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્રોની નિર્મિતી થશે ? પણ આ બધું ખરેખરમાં થયું છે, આજે મારી પાસે જે માહિતી છે એ જણાવે છે કે ૧૧૦૦ થી વધારે ભંડોળ ફળિયાનાં જુથ બનેલાં છે. અત્યારે 'ગ્રામ વિકાસ કેન્દ્ર'ના કામનો સીધો લાભ આશરે ૮૦ હજાર લોકો સુધી પહોંચે છે. આવતાં ૨-૩ વર્ષમાં આ સંખ્યા વધશે અને આશરે ૫ લાખ લોકો સુધી આ કાર્યનો લાભ પહોંચતો હશે એવી મને ખાતરી છે.

આટલું બધું કરવું કઇ રીતે સંભવ બન્યુ ? નથી આપણી પાસે કોઇ જાદુ કે મંત્રવિદ્યા. આપણે કોઈ ધર્મપીઠનું કે રાજકીય પક્ષોનું સમર્થન પણ લેતા નથી, કે પછી આપણાંમાંથી કોઇ ખૂબ ધનાઢ્ય અમીરપુત્ર પણ નથી. આપણે બધાં જ અત્યંત સામાન્ય વ્યક્તિઓ છીએ અને માત્ર સામાન્ય રીતે જીવીએ છીએ. તો પણ આટલી બધી મુશ્કિલીઓનો સામનો કરી આપણું આ કામ આજે એક વિશાળ રૂપ ધારણ કરી રહ્યું છે. એનું રહસ્ય શું છે ? ખૂબ ઓછા શબ્દોમાં કહીશ તો, 'સાતત્યથી કોઈપણ કામગીરી કરવાથી એ અંત સુધી પહોંચે છે અને એ કામમાં યશ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી સચ્ચાઇ અને પ્રામાણિકતાથી એ કામ થાય તો એ યશ દૈદિપ્યમાન પણ બને છે.' આટલાં વર્ષોથી આપણે બધા સતત કામ કરતા રહ્યાં, ના આપણાંમાંથી કોઇએ રવિવાર કે રજાના દિવસનો વિચાર કર્યો, ના કોઇએ રાત છે કે દિવસ છે એ જોયું, અને માત્ર જે જરૂરી પરિશ્રમ હતો એ આપણે કરતા ગયા. વળી, આપણે

બધા પ્રામાણિકતાથી અને સચ્ચાઈ ભૂલ્યા વગર કામ કરતા ગયા. આ કામ કરવામાં આપણને આનંદ રહ્યો છે. બીજાઓની આંખના આસુ લૂંછવા એ આપણને ધન્યતાની લાગણી આપે છે.

મને લાગે છે કે આપણે બધા વધારે માત્ર ૧૦ વર્ષ સુધી પુષ્કળ પરિશ્રમ કરીશું તો ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ અને રાજસ્થાનના આદિવાસીઓને વિકાસના પંથે આપણે નક્કી જ લાવી શકીશું. ૧૦ વર્ષ કોઇ વ્યક્તિના જીવનમાં ખૂબ મોટો સમયગાળો નથી હોતો, અને કોઇ સમાજ કે દેશના જીવનમાં તો ૧૦ વરસનો સમયગાળો એટલે કે લગભગ નહિવત કહેવાય. એટલે, માત્ર ટૂંકા સમયમાં આપણે બધાં આપણા સમાજનો પૂરો વિકાસ સાધી શકીશું, અને તે માટે કોઇ ખાસ ત્યાગ કે બલિદાન કરવાની જરૂરિયાત નથી. તે માટે કોઇ રાજકારણ કરવાની જરૂરિયાત નથી.

ગયાં ૧૦ વર્ષમાં મારા માટે જે ખાસ આનંદનો અનુભવ રહ્યો એ એ હતો કે આપણામાંથી ઘણાંબધાં પુસ્તકો વાંચવાનું શીખ્યાં. આપણી સંસ્થા પાસે આશરે ૨૫૦૦૦ મૂલ્યવાન ગ્રંથોનો સંચય છે. આવતાં ૧૦ વર્ષમાં આ ૨૫૦૦૦ પુસ્તકોમાંથી દરેક જણે માત્ર ૧૦૦ ગ્રંથોનું વાંચન કરેલું હશે અને તે વિશે મનન કરેલું હશે તો પણ આપણે બધા એક શક્તિશાળી અને અસરકારક એવા વિચારકોના સમુહ તરીકે ઉભરી આવીશું. સમાજના વિકાસ માટે આપણાંમાંથી દરેક જણે આખરે તો વિચારવંત બનવાની જવાબદારી સ્વીકારવી પડશે. તે માટે વધારે પરિશ્રમ, ખર્ચો કે મહેનત કરવાની નથી, માત્ર આપણે સંસ્થામાં ઉપલબ્ધ એવા ગ્રંથોનું વાંચન અને મનન કરવાનું છે, ઉપર કહ્યું એમ, આપણાં બારણે આવેલા ઓરસંગને અભિવાદન કરવાનું અને એને પાછા નહીં મોકલવાનું.

હું જાણું છું કે, આપણા કામમાં ઘણીવાર મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે, ખાસ કરીને વ્યક્તિ અને વ્યક્તિ વચ્ચેનો સંવાદ તૂટી જાય છે, એકબીજા વિશેનો સંશય અને અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ઊભું થાય છે. આવા સંજોગોમાં કુદરત પાસેથી શીખેલ એક નિયમ તમને ઉપયોગી નિવડશે. એ નિયમ છે કે, જ્યારે વાવોઝોડું આવે ત્યારે જે ઝૂકી નથી જતાં એવા વૃક્ષોનાં મુળિયાં ઉખડી પડે છે. અને જે ઝૂકવામાં શરમ નથી માનતાં એવા ઘાસ-ચારાના ક્ષીણ પાનપણ જીવતાં રહે છે. ખોટું અભિમાન વ્યક્તિને, જાતને નુકસાન પહોંચાડે છે, પણ એ વ્યક્તિના ચારે બાજુ રહેલાં અન્યને પણ નુકસાન પહોંચાડે છે. આપણે બધા સંગઠિત થઇને કામ કરવાની વાત થઇ, અને સંગઠિત રહેવું જ હોય તો ગેરસમજ પર આધારિત એવા સંબંધો બીજા કાર્યકર્તા સાથે આપણા તો નહીં હોવા જોઈએ. એટલે લીનતા સ્વીકારવી.

પત્ર લખી રહ્યો છું તો શું લખું અને કેટલું લખુ એવું થાય છે, પણ સમયની મર્યાદા અને જે કાગળ પર લખી રહ્યો છું તે કાગળની મર્યાદા ધ્યાનમાં લઇ આ ભાષા પત્ર પુરો કરું છું. પણ પત્ર પૂરો કરતાં પહેલાં ફરી એકવાર કહેવાનું મન થાય છે કે, ગયા મહિનામાં લુણાવાડાનો વિકાસ હાટ, કલેશ્વરી મેળો અને તેજગઢનો વિકાસ હાટ જોયાનો આનંદ ખૂબ અદ્ભુત હતો, જે કોઇ એ કાર્ય માટે મથ્યા છે તેઓને મારા ધન્યવાદ. એપ્રિલ મહિનામાં તેજગઢમાં કાર્યક્રમ યોજવો છે તેમજ ૧લી મે ના રોજે દાંડી ખાતે પણ

કાર્યક્રમનું આયોજન કરી રહ્યાં છીએ. આ બંન્ને કાર્યક્રમ પણ એટલા જ ભવ્યતાથી અને ઉત્સાહથી કરવામાં આવશે, તે વિશે જરાય સંદેહ મનમાં નથી.

૨૦૦૬ ના જાન્યુઆરી મહિનામાં મારા એક અંગ્રેજી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ ‘સ્મૃતિભ્રંશના પગલે પગલે’ નામથી પ્રકટ થયો. અનુવાદ ડૉ. ત્રિદીપભાઈએ કરેલો છે, પછી બીજા મહિનામાં મારું મરાઠીમાં લખાયેલુ પુસ્તક ‘વાનપ્રસ્થ’ પૂનામાં પદ્મગંધા પ્રકાશન મારફતે પ્રકટ થયું, અને માર્ચ મહિનામાં અંગ્રેજીમાં લખાયેલું મારું પુસ્તક ‘ખોટી રીતે ચોર ઠરાવવામાં આવેલી વિચરતી જાતિ’ (ઋજ્ઞ ગિજ્ઞળફમ ઈફહહયમ ફ ઝવશયર) એક દિલ્હી અંગ્રેજી પ્રકાશનગૃહમાંથી પ્રકટ થયેલું છે. એક રીતે આ મારા માટે ક્રિકેટમાં જેને હેટ્રીક કહેવામાં આવે છે એવી એક આનંદની સિદ્ધિ છે. આ અંગત આનંદને વ્યક્ત કરી પત્ર પૂરો કરું છું. તમારાં કુટુંબીજનોને અને સ્વજનનોને મારા નમસ્કાર આપશો અને બધા કુશળ રહો એવી આશા રાખું છું.

– ગણેશ દેવી